

14. У Будапешті Президент взяв участь у відкритті пам'ятного знака жертвам Голодомору 1932–1933 років // <http://www.president.gov.ua/news/13636.html>
15. Слово Папи Римського до українців з приводу Дня пам'яті загиблих під час Голодомору. Голодомор // http://www.ukrajinci.hu/holod/pro_holod_papa.htm
16. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. — К. : Т-во «Знання» УРСР, 1989. — С. 3.
17. Виступ Президента України Леоніда Кравчука на Міжнародній науковій конференції «Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки» // http://www.president.gov.ua/content/golodomor75_17.html

Анотації

Осипов В. Н. Причини Голодомора 1932–1933 годов в Украине.

В статье рассматриваются причины, которые привели к одной из самых больших трагедий XX столетия — Голодомору 1932–1933 годов.

Osipov V. N. Causes of Golodomor of 1932–1933 in Ukraine.

Causes which led to one of the greatest tragedies of the 20th century — namely, to Golodomor of 1932–1933 — are examined in this article.

Р. П. Попп

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (НА МАТЕРІАЛАХ ДРОГОБИЦЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ)

Ключові слова: інтелігенція, кадри, Дрогобицький державний учительський інститут, студентство, ідеологічне виховання, стипендія.

Ключевые слова: интеллигенция, кадры, Дрогобычский государственный учительский институт, студенчество, идеологическое воспитание, стипендия.

Key words: intelligentsia, personnel, Drohobych Teacher Institute, students, ideological pressure, sholarship.

Процес формування інтелігенції, особливо за складних і суперечливих умов тоталітарної держави, дає об'єктивне розуміння її призначення, що може прислужитися сьогоденню,

насамперед визначенню реальної участі працівників розумової праці у розбудові незалежної Української держави. Вивчення історії інтелігенції має велике значення для удосконалення підготовки нової генерації спеціалістів, раціонального розподілу інтелектуальних сил у соціально-економічній, науковій та культурній сферах життя сучасного українського суспільства.

У радянський період у формуванні кадрів радянської інтелігенції її подальшому кількісному зростанні головна роль належала вищій та середній спеціальній школі. В цей час приналежність до даного «соціального прошарку» визначалася насамперед наявністю диплома про певну професійну кваліфікацію й зайнятістю у сфері розумової праці, а якісний, моральний аспект цього явища, як правило, не брався до уваги.

Загальні відомості про формування і виховання педагогічних кадрів у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка містяться у виданнях, присвячених історії вищого навчального закладу [1], [2]. Підготовка вчителів історії висвітлюється у книзі «Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі 1940–2007» [3]. М. Галів у монографії «Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобичині у 1939–1944 рр.» детально висвітлив підготовку спеціалістів у Дрогобицькому учительському інституті в довоєнний період [4].

Метою статті є показати, що основним джерелом формування кадрів радянської інтелігенції у повоєнні роки було студентство, висвітлити характер і наслідки впливу суспільно-політичної ситуації в західних областях України на навчання і виховання молоді.

Дрогобицький учительський інститут розпочав свою роботу ще до війни. Постанова про його створення була видана Радою Народних Комісарів УРСР 15 квітня 1940 р. [5, 1]. Його діяльність була перервана початком радянсько-німецької війни. Ще тривали воєнні дії, коли постанова уряду відновила діяльність Дрогобицького учительського інституту. Це було у листопаді 1944 р., коли РНК УРСР прийняла відповідне рішення щодо структури учительського інституту. На виконання цієї постанови видано відповідні накази Управління у справах вищої школи при РНК УРСР та народного комісара освіти УРСР П. Г. Тичини про основне завдання поновленого навчального

закладу. Було визначено план набору та керівників інституту й основних підрозділів [1, 21]. Процес радянізації західних областей України вимагав значної кількості спеціалістів. Радянська влада мобілізувала значні матеріальні й людські ресурси, щоб відновити діяльність вищого навчального закладу.

Наприкінці першого довоєнного навчального року у Дрогобицькому учительському інституті здобувало освіту майже 670 студентів денної, заочної та вечірньої форм [4,91]. Перший після окупації план набору студентів був визначений у 180 осіб. На факультеті мови і літератури мали навчатися 60 студентів (30 — на відділенні української мови і літератури, стільки ж — на відділенні російської мови і літератури), по 60 осіб приймали на фізико-математичний та історичний факультети [2, 3]. Перший повоєнний набір студентів проходив із труднощами. Причиною недобору була мала кількість випускників середніх шкіл, адже під час окупації середні школи були закриті й молодь мала 6–7-річну освіту. На трьох факультетах у воєнну зиму розпочали навчання лише 166 студентів, з яких станом на 1 травня 1945 р. залишилося 150 [1, 35]. Для підготовки вступників створювалися підготовчі відділи, курси з відривом і без відриву від виробництва [7, 125]. У 1945 р. було продовжено термін подачі документів до учительських інститутів республіки, навчання на першому курсі розпочалося 1 жовтня [7, 62]. Поза конкурсом до вищого навчального закладу вступали учасники Великої Вітчизняної війни [8, 52]. Кількість студентів у перші роки після війни постійно змінювалася, адже були значні переміщення населення. Зокрема, до Польщі переїжджала молодь польської національності, українці переселялися з Польщі, протягом усього навчального року на навчання зараховувалися демобілізовані з радянської армії.

Щоб за будь-яких умов виконати державні плани набору студентів до учительських інститутів, окремі вищі навчальні заклади порушували законодавство — приймали осіб з незакінченою середньою освітою [7, 74]. Аналіз відрахувань студентів Дрогобицького учительського інституту за 1945/46 н.р. доводить це. На початку року 21 студент був відрахований через відсутність повної середньої освіти, 5 — через неуспішність, 5 — за порушення навчально-виробничої дисципліни; 4 особи

переїхали з Дрогобича, за станом здоров'я не могли продовжувати навчання 2 студенти [9, 2].

У 1946 р. на перший курс інституту було заплановано прийняти по 125 осіб на денну та заочну форми навчання [10, 94]. Після 1 вересня було оголошено додатковий набір, і на початку лютого 1947 р. на українському відділенні навчалося 100 студентів, російському — 81, історичному — 102 і фізико-математичному — 58, підготовче відділення мало 63 слухачі. Разом — 404 особи [11, 3–4]. У наступні роки зберігалася тенденція до поступового збільшення кількості першокурсників, розширення спеціальностей, хоча студентський контингент змінювався кожного півріччя. У вересні 1950 р. він становив 439 осіб, а на початку лютого 1951 р. вже 400. В кінці другого півріччя залишилося лише 388. Основні причини відрахувань: невідвідування занять, проблеми зі здоров'ям, переведення в інші навчальні заклади, зміна місця проживання. [12, 9]. У 1952 р. Дрогобицький учительський інститут був реорганізований у педагогічний інститут. Тоді у ньому навчався 471 студент [13, 14–15]. Зазначимо, що учительські інститути здійснювали підготовку вчителів 5–7-го класів, навчання в яких тривало два роки, а педагогічні інститути готували вчителів 8–10-го класів протягом чотирьох років [2, 4].

Перший випуск спеціалістів Дрогобицького учительсько-го інституту відбувся у лютому 1947 р. Дипломи отримали 86 молодих учителів. Ще 117 було випущено у червні. Восьмеро з них закінчили навчання з відзнакою [11, 27]. А всього учительський інститут за 1947–1954 рр. випустив 1267 осіб стаціонарної форми навчання, 760 — заочної. Серед нової радянської педагогічної інтелігенції філологів було — 1116, істориків — 574, математиків — 337 [1, 32]. Треба мати на увазі, що частина випускників тих років у різний спосіб намагалися уникнути виїзду на місце праці за призначенням. У зв'язку з цим Міністерство освіти УРСР 23 липня 1946 р. надіслало вищим навчальним закладам, у тому числі Дрогобицькому учительському інституту, листи з вимогою забезпечити прибуття спеціалістів до місця праці. Міністерство попереджувало «всіх, які ухилятимуться від своєчасного виїзду на роботу, треба розглядати як дезертирів трудового фронту і притягувати до судової відповідальності» [1, 32].

Водночас відбувалися зміни у національному складі студентства — майбутньої інтелігенції. На всіх факультетах інституту в лютому 1948 р. навчалися 224 особи, з них — 194 українці, 24 росіяни і 2 представники інших національностей [14, 15]. Уже на початку 1952 р. з 471 студента було українців — 437, росіян — 24, білорусів — 1, євреїв — 9 [10, 15]. Отже, у повоєнні роки серед студентів переважали українці. Утім частка місцевої молоді була незначною, реальних підстав для збільшення її в умовах сталінського тоталітарного режиму не було. За окремими даними у вересні 1947 р. загальна кількість студентів у Дрогобицькому учительському інституті становила 344 особи, з них лише 83 були місцеві [15, 12]. І якщо на початку відновлення роботи інституту не вистачало молоді з середньою освітою, то у наступні роки це залежало від політичної ситуації в краї [7, 74].

Карні органи пильно стежили за контингентом вступників та за студентами. У Директиві управління у справах вищої школи від 10 жовтня 1946 р., під грифом «Таємно», вимагалось від керівництва Дрогобицького учительського інституту прискорити подання відомостей «про партійний, національний, віковий склад усіх студентів» [10, 26]. Постійні перевірки і чистки виявляли активних учасників підпілля ОУН-УПА, «класово ворожі елементи», що, як правило, були дітьми заможних селян, священників, мали родинні зв'язки з членами ОУН-УПА та їх прихильниками.

Радянська влада, хоча й постійно декларувала ліквідацію соціальних і національних обмежень щодо студентів, на практиці не дотримувалася цього — перевага надавалася робітникам, колгоспникам та їхнім дітям. Радянська інтелігенція мала формуватися з класово близьких верств населення. Жорсткий класовий підхід при формуванні студентства заклав основи для майбутнього зниження якісного рівня інтелігенції.

Сталінський тоталітарний режим, який відновлювався в західних областях України, намагався у найкоротші терміни включити західноукраїнські землі до загальносоюзної системи, уніфікувати всі суспільно-політичні та культурно-освітні процеси, подолати супротив визвольних сил ОУН-УПА. Місцева кваліфікована інтелігенція не задовольняла потреб радянського будівництва саме з точки зору класового складу, політичної

позиції. Радянська влада розцінювала її насамперед як носія національної самосвідомості, натхненника «українського буржуазного націоналізму». Отож, основна ставка робилася на молодь, яка виховувалася в душі комуністичної моралі й ідеології. Завданням вищої школи була підготовка спеціалістів, які б мали не тільки «досконалі знання, а й були озброєні марксистсько-ленінською теорією, могли вільно орієнтуватися в закономірностях розвитку суспільного процесу, розбиратись у складних подіях і суперечностях навколишнього світу, були здатними керувати різними ділянками народного господарства і культури, виховувати підлеглих і активно боротися за торжество комунізму» [16, 136]. Важлива роль надавалася суспільним наукам, які розглядалися як основа формування комуністичного світогляду. У кожному вищому навчальному закладі створювалися кафедри марксизму-ленінізму, організовувалися партійні й комсомольські організації. У листі Управління у справах Вищої школи при Раді Міністрів СРСР про роботу Дрогобицького учительського інституту від 3 липня 1948 р. пропонувалося для покращення навчальної роботи вищого навчального закладу «забезпечити перебудову кафедри основ марксизму-ленінізму, щоб вона мала провідне місце в інституті» [17, 116]. Ідейно-політичне загартування молоді здійснювалося через лекції, політінформації, семінари, літературу, мистецтво, кіно. Постійними були науково-теоретичні конференції, присвячені важливим подіям, ювілеям видатних політиків, діячів культури і науки. Партійно-комуністична ідеологія насаджувалася передовсім через зміст освіти, який реалізовувався у навчальних планах, програмах, підручниках. Вони уніфікувалися, розроблялися під постійним наглядом партійних органів. У звіті Дрогобицького учительського інституту за 1947/48 н.р. відзначалися робочі програми кафедри історії, які саме «будувалися так, щоб забезпечити дієву боротьбу проти рецидивів буржуазної ідеології, ідеології українського буржуазного націоналізму на історичному фронті» [18, 27]. Ефективною формою виховання студентів, на думку партійного керівництва, була організація екскурсій до східних районів України та СРСР. У 1948 р. така екскурсія по маршруту Львів — Київ — Москва була організована для п'ятнадцяти кращих студентів інституту [16, 72]. Безумовно, ці екскурсії

мали велике пізнавальне значення. Проте партійні комітети та контрольовані ними засоби масової інформації уміло використовували екскурсантів для пропагандистської роботи, віддаючи при цьому перевагу політичним аспектам.

Дуже часто заходи ідейно-політичного виховання молоді мали зовнішній ефект. У лютому 1948 р. із 224 студентів усіх факультетів Дрогобицького учительського інституту лише 8 були членами КП(б)У і 63 членами ВЛКСМ [14, 15]. Доповідаючи на засіданні вченої ради в лютому 1949 р., проректор наголошував: «На низькому рівні стоїть зростання комсомольської організації, питання антирелігійної роботи. Студенти прямо заявляють, що до церкви вони ходять, що вступати до комсомолу бояться» [19, 22]. У доповідній військового прокурора військ МВС Дрогобицької області за 1947 р. подаються дані про арешт «за участь в контрреволюційній націоналістичній організації ОУН та в бандах УПА» 20 осіб студентської і учнівської молоді [20, 373].

В радянській історіографії наголошується на тому, що «ідейно-теоретичний рівень викладання в багатьох випадках, особливо у перші повоєнні роки, не відповідав зрослим вимогам і практичним завданням соціалістичного будівництва. В результаті цього низькою була успішність» [16, 373]. На раді Дрогобицького учительського інституту 17 січня 1951 р., зазначалося, що з 400 студентів вищого навчального закладу за результатами одного — двох іспитів відмінниками були — 99, на добре і посередньо навчалися — 27, посередньо — 42, незадовільно — 8 студентів, не атестованих через проблеми зі здоров'ям було 11 осіб [21, 70]. Загальна успішність за згаданий навчальний рік по інституту була 91,7 % [12, 84]. Це не низькі показники.

Попри всі колізії і труднощі того часу студенти інституту брали участь у наукових і самодіяльних гуртках. Упродовж кількох років працював історичний гурток, у якому молодь опановувала навички науково-дослідної і пошукової роботи [3, 11]. Популярними були драматична студія, хоровий і хореографічний гуртки, а також різноманітні спортивні секції: волейболу, гімнастики, легкої атлетики. У міській естафеті в квітні 1951 р. команда інституту зайняла третє місце, а в кубку області з волейболу інститутські жіночі і чоловічі збірні посіли теж

третє місце [12, 15]. При інституті діяла і дитяча спортивна секція «Більшовик». Організовувалися літературні свята, вечори відпочинку [17, 51]. Студенти із задоволенням відвідували театральні вистави, кінотеатри Дрогобича. Студентське дозвілля того часу не тільки духовно й естетично розвивало молодь, а й за змістом мало сприяти політико-ідеологічному вихованню. Тому більшість заходів здійснювалась під керівництвом і під контролем комсомольських організацій інституту і міста.

Війна заповдіяла надзвичайно великі збитки матеріально-навчальній базі інституту. Для її відновлення потрібні були великі фінансові та людські ресурси, терпіння і витривалість, а це в свою чергу позначилося на повсякденні повоєнного студентства. Відразу після війни заняття часто проходили у холодних аудиторіях, звичними були перебої з постачанням електроенергії, бракувало навчального приладдя [11, 1–2]. Необхідно було і забезпечити студентів навчальною літературою. До війни бібліотека інституту нараховувала 50 000 примірників книг, після окупації лише — 300 [6, 3]. За особливим розпорядженням заступника наркома освіти УРСР О. Руського всі установи та організації Дрогобича, які володіли книгами зі штампом навчального закладу, мали негайно передати їх інституту [21, 48]. Допомогу надав Харківський університет. Його бібліотека надіслала до інституту три тисячі підручників [21, 49]. В кінці 1945/46 н.р. у користуванні студентів було сім тисяч книг і журналів. Бібліотечний фонд поповнився й історико-географічними картами [9, 4]. Спочатку бібліотека розташовувалася на першому поверсі учбового корпусу вищого навчального закладу, а у 1952 р. вона переїхала в окреме приміщення, її книжковий фонд нараховував 6 950 томів книг [13, 40]. Зручним був для студентів і розпорядок роботи читального залу бібліотеки. Він працював з 11 години ранку до 22 години вечора [12, 64].

У перші повоєнні роки студенти, як і викладачі, отримували картки на продовольчі й промислові товари. У середньому добова норма хліба для студентів інституту становила 500 грамів. Стільки ж хліба отримували і заочники, які приїжджали на екзаменаційні сесії [10, 150]. Водночас звичними були проблеми із отоварюванням карток і якістю продуктів, які видавали за талонами, або взагалі з їх відсутністю. Особливо не вистачало

промислових товарів. Продукти на ринку були надзвичайно дорогі. За особливим розпорядженням Управління робітничого і студентського постачання Міністерства освіти УРСР Дрогобицькому учительському інституту на другий квартал 1946 р. було виділено додаткове харчування для студентів [10, 69].

Для покращення харчування при навчальних закладах створювалися підсобні господарства. Таке господарство мав і Дрогобицький учительський інститут [10, 274]. Воно обслуговувалося спеціальними працівниками і студентами. Продукція цього господарства передавалася в їдальню вищого навчального закладу. Загалом, незважаючи на функціонування студентських їдалень та буфетів, розмір стипендії не дозволяв студентству регулярно і повноцінно харчуватися. Здебільшого молодь сама готувала їжу, основний раціон харчування складався з продуктів, привезених з дому.

Основним джерелом бюджету переважної більшості студентів у перші повоєнні роки були державні стипендії. Їх розміри залежали від групи вищого навчального закладу, яка визначалася його спеціалізацією. Університети, педагогічні, медичні і сільськогосподарські вузи входили до першої групи. До 1957 р. студенти перших курсів отримували 220 карбованців на місяць, других — 240 карбованців, на третьому і четвертому розмір стипендії становив 265 карбованців, а на п'ятому — 290 карбованців. Відмінники навчання отримували на 3 % більші виплати. У технічних навчальних закладах стипендії були вищими: від 290 до 395 карбованців [23, 221]. Це ще раз свідчить про те, що у перші повоєнні роки пріоритетною у політиці влади стала форсована підготовка інженерно-технічних працівників і службовців.

У перші повоєнні роки складними були і житлові умови. У 1945/46 н.р. житлова площа гуртожитків інституту задовольняла потреби у забезпеченні студентів помешканням на 65 % [10, 165]. Поступово ця проблема вирішувалася. У 1952 р. році інститут мав уже три гуртожитки загальною площею 1 698 кв. м. [13, 13–14]. В них проживали 348 студентів інституту (загалом на початку навчального року було 471). Збільшення чисельності студентів вимагало і розширення навчальних приміщень, їх брак зумовлював потребу організації навчального процесу у 1953/54 навчальному році у дві зміни [13, 14–15].

Студенти, які мали дітей, мали право на отримання грошової допомоги. Надбавки до стипендії мали інваліди і Герої Радянського Союзу і Соціалістичної Праці. Були й іменні стипендії. Для отримання таких стипендій потрібно було мати бездоганні анкетні дані. Вчена рада Дрогобицького учительського інституту рекомендувала сталінським стипендіатом на 1951/52 навчальний рік студента другого курсу фізико-математичного факультету Бушмакіна Миколу Івановича — відмінника, члена ВКП(б), учасника війни [17, 57]. Розмір стипендії імені Сталіна становив 700 карбованців, це була суттєва фінансова підтримка для студента [22, 157].

Таким чином, головну роль у формуванні нової радянської інтелігенції у перші повоєнні роки належала вищій школі. Відновлений на засадах радянської освіти Дрогобицький вчительський інститут готував учительські кадри. З кожним роком кількість випускників збільшувалася, вирішувалися питання матеріально-технічної бази вищого навчального закладу. Однак партійно-комуністична заідеологізованість навчання і виховання, нехтування національно-духовними традиціями, репресивні заходи влади щодо студентів збіднювали середовище майбутньої інтелігенції, гальмували її творчий потенціал.

Перспективним напрямом вивчення проблеми може бути дослідження процесу формування інтелігенції в регіоні у наступні історичні періоди.

Джерела та література

1. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. — Дрогобич; Львів: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2001. — 328 с.
2. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка / Валерій Скотний, Юрій Кишакевич та ін. — [2-е видання]. — Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2010. — 308 с.
3. Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі (1940–2007): ювілейна книга до 15-річчя відновлення факультету. — Дрогобич: Коло, 2007. — 110 с.
4. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр. / Микола Галів. — Дрогобич: Коло, 2010. — 337 с.
5. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). — Ф. Р. 2018. — Оп. 7. — Спр. 7.
6. Там само. — Ф. П. 5001. — Оп. 2. — Спр. 88.

7. ДАЛО. — Ф. Р. 2018. — Оп. 1. — Спр. 10.
8. Там само. — Спр. 1.
9. ДАЛО. — Ф. Р. 2018. — Оп. 7. — Спр. 7.
10. Там само. — Оп. 3. — Спр. 3.
11. Там само. — Оп. 14 — Спр. 14.
12. Там само. — Оп. 1 — Спр. 65.
13. Там само. — Спр. 83.
14. Там само. — Оп. 16. — Спр. 16.
15. Там само. — Оп. 1. — Спр. 15.
16. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958 рр.) / Іван Якович Кошарний. — Львів: Вища школа, 1975. — 239 с.
17. ДАЛО. — Ф. Р. 2018. — Оп. 2. — Спр.2.
18. Там само. — Оп. 1. — Спр. 5.
19. Там само. — Оп. 47. — Спр. 48.
20. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. — Т. 1. — 1939–1953. — К.: Наук. думка, 1995. — 748 с.
21. ДАЛО. — Ф. Р. 2018. — Оп.1. — Спр. 71.
22. Там само. — Ф. П 5002. — Оп. 1. — Спр. 531.
23. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х — середина 1950-х рр.): У двох книгах, 3 частинах. — Кн. 1. Ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 351 с.

Анотації

Попп Р. П. Формирование интеллигенции западных областей Украины в первые послевоенные годы (на материалах Дрогобычского учительского института).

В статье показано формирование интеллигенции в период утверждения в западнукраинском регионе советской власти в 1944–1953 гг. Этот процесс прослеживается на примере деятельности Дрогобычского учительского института. Освещается становление студенческого коллектива, национальный и социальный состав студенчества, его повседневность. Раскрываются идеологические и репрессивные меры влияния сталинского режима на молодежь.

Popp R. P. Formation of intelligentsia of the west regions of Ukraine during early postwar years (based on Droghobych Teachers Institute).

The article shows the formation of the intelligentsia during the period of establishing of Soviet power in the west regions of Ukraine (1944–1953 years). This process can be traced on the example of Droghobych Teachers Institute. The formation of the student collective, national and social composition of students are given. The ideological and repressive measures of Stalin regime's influence on youth are revealed.